

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

ALDONA P R A Š M A N T A I T Ė

ŽEMAIČIŲ VYSKUPIJOS LITURGINIAI KALENDORIAI-ŽINYNAI

1. Analizės objektas ir tikslai

Liturginis kalendorius – *rubricella, directorium, ordo* – bažnytinės teisės reglamentuoti praktiniai nurodymai-rubrikos dėl liturginių valandų kalbėjimo ar giedojimo laiko, mišių ir kitų pamaldų tvarkos kiekvieną metų dieną: nuo sausio 1 iki gruodžio 31. Iš pradžių tai buvo rankraštinis dokumentas. Abiejų Tautų Respublikos Katalikų Bažnyčios liturginio kalendoriaus istorijoje ypač reikšmingas XVI a. pab. – XVII a. pr. laikotarpis, kai, įsigaliojus Tridento Susirinkimo nuostatoms ir Pijaus V liturginei reformai dėl liturginių valandų ir Romos mišiolo, Gniezno metropolitui pavaldžiose vyskupijose vartotus liturginius kalendrius imta derinti su Visuotinėje Bažnyčioje vartojamais¹. Nuo XVIII a. vidurio liturginiuose kalendriuose pradėti spausdinti tais metais mirusių vyskupijos kunigų ir kapitulų narių sąrašai. Tokie sąrašai ir buvo žinyno – *elenchus, schematismus* užuomazga. Tolydžio papildomas naujais informacijos rekvizitais, žinynas iš liturginio kalendoriaus priedėlio tapo savarankišku, nors ir toliau neretai spausdintas kartu.

Leidinių specifika (tiek rubricėlės, tiek žinyno adresatas katalikų dvasininkas ar vienuolis) verčia atkreipti į juos dėmesį ne tik kaip spaudos istorijai, bet ir konfesinės kultūros tyrimui svarbų šaltinį. Vienas iš šio straipsnio tikslų – išskirti ir aptarti XIX a. Žemaičių vyskupijos liturginių kalendrių-žinynų pagrindinius raidos etapus. Antras, vertinant žinynus ir rubricėles istorinio šaltinio aspektu, atsakyti į klausimą, kiek juose spausdinti duomenys galėtų praversti vyskupijos istorijos tyrinėjimams. Sąlyginis chronologinis analizės atskaitos taškas yra 1759 m. ir sutampa su ankstyviausia šiuo metu žinoma Žemaičių vyskupijos rubricėle. Baigiamoji analizės riba – 1926 m. litur-

¹ T. K r a h e l, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, Lublin, 1979, p. 117–118.

ginis kalendorius-žinynas, kuris laikomas paskutiniu, nes tais metais iš Žemaičių vyskupijos sudarius Kauno arkivyskupiją, Panevėžio ir Telšių vyskupijas baigėsi 1417 m. įkurtos vyskupijos istorija.

2. Šaltiniai

Aiškiai apibrėžtas praktinio naudojimo laikas – liturginis kalendorius sudarinėtas vieneriems metams iš dalies lėmė, kad šie leidiniai ypatingai nesaugoti. Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį, kad dalis iš XVI a. – XVII a. pr. išliko tik todėl, kad buvo panaudoti įrišinėjant kitas knygas². Žemaičių vyskupijos rubricėlės nėra išimtis. Seniausia šiuo metu žinoma Žemaičių vyskupijos rubricėlė, saugoma Lietuvos bibliotekose, skirta 1759 liturginiams metams. Atrodo, kad tai nėra pirmoji spausdinta šios vyskupijos rubricėlė. Seniausia šiuo metu žinoma spausdinta Vilniaus vyskupijos rubricėlė – 1729 metų. Žemaičių vyskupijos rubricėlės taip pat galėjo būti leidžiamos XVIII a. pradžioje, bet kol kas tai tik prielaida³. Kadangi iš XVIII a. žinomos tik 1759 ir 1787 m. rubricėlės, praktiškai Žemaičių vyskupijos liturginių kalendorių ir žinytų analizė, juose spausdintų duomenų panaudojimas kaip šaltinio to meto vyskupijos istorijos tyrimams galimas tikrai nuo XIX a., nes jų rinkinius su šio laikotarpio tūriniais turi pagrindinės Lietuvos bibliotekos. Šiuo požiūriu turtingiausi rinkiniai yra Vilniaus universiteto bibliotekoje, kur liturginių kalendorių ir žinytų fonde pavadinimu „rubricėlės“ saugomas ir Žemaičių vyskupijos rinkinys, bei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekų fondai. Vieną kitą egzempliorių turi Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

3. Raidos etapai

Kadangi žinynas atsirado kaip priedas prie liturginio kalendoriaus, tad rubricėlės ir žinyto, ar tai būtų vyskupijos, ar vienuolijos leidinys, raida turi nemaža sąlyčio taškų. Tačiau tai anaipol nereiškia, kad tarp jų nėra skirtumų. Tuo tarpu lietuvių tyrinėtojų darbuose žinynas paprastai vertinamas tikrai kaip rubricėlės skirsnis arba jos priedėlis. Būtent tokio požiūrio laikosi Asta Krakytė, kuri pirmoji lietuvių istoriografijoje išsamiai aptarė rubricėlės terminą, siūlydama jį įvesti į mokslinę apyvartą,

² Ten pat, p. 117.

³ Nieko negalima pasakyti ir apie XVI–XVII a. Lietuvos vyskupijų rubricėles. Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį į gausiai išlikusias Krokuvos vyskupijos rubricėles iš XVI a. (žr.: T. K r a h e l, min. veik., p. 117; W. S c h e n k, Z dziejów liturgii w Polsce, *Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, Lublin, 1969, cz. 1, p. 147–148). Tad neatmestina prielaida, jog Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų rubricėlių ištakos yra ankstesnės nei XVIII a.

ir atkreipė dėmesį į rubricėlėse spausdintos informacijos vertę, analizuodama Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą rubricėlių rinkinį⁴. Vytautas Merkys studijoje apie Žemaičių vyskupą Motiejų Valančių, to laikotarpio vyskupijos rubricėles analizuodamas kaip įrankį, kuriuo rusų valdžia bandė pasinaudoti, kad įteisintų katalikų bažnyčiose rusų kalbą, žinyną taip pat vertina kaip antrąją rubricėlės dalį⁵. Požiūriui laikyti žinyną rubricėlės dalimi atsirasti įtakos, matyt, turėjo ta aplinkybė, kad Žemaičių ir Vilniaus vyskupijose žinynas ilgą laiką spausdintas viename leidinyje su rubricėle. Tačiau tai būdinga ir kitoms vyskupijoms. Tadeusz Krahelis yra atkreipęs dėmesį, kad tik tai Vroclavo vyskupijos žinynai nuo pat pradžių leisti atskirai⁶. Vroclavo vyskupijos archyve saugomo vyskupijų (tarp kitų yra Vilniaus bei Žemaičių) liturginių kalendorių ir žinynų rinkinio katalogą sudaręs ir jį paskelbęs Stanisław Librowskis, publikacijos įvadinėje dalyje aptardamas šios rūšies spaudinius struktūros raidos aspektu, skirsto juos į 4 fazes. Pirmąją raidos fazę tyrinėtojas laiko laikotarpiu, kai rubricėlės iš pradžių rankraštinės, vėliau spausdintos buvo tik parankinė liturginių apeigų knyga, nes jokios kitos informacijos, išskyrus liturginį kalendorių, jose nebuvo. Tik tai nuo XVIII a. Gniezno metropolijos vyskupijų juose atsirado dalis – *elenchus, series, catalogus, consignatio, schematismus*, kurią, S. Librowskio manymu, tikslinga laikyti žinynu⁷. Laikotarpiu, kai liturginis kalendorius spausdintas kartu su tolydžio besiplečiančiu žinynu, S. Librowskis priskiria antrajai šių spaudinių raidos fazei. Trečiąją ir ketvirtąją fazes, anot S. Librowskio, atitinka laikotarpiai, kai ir liturginis kalendorius, ir žinynas leidžiami atskirais leidiniais⁸.

Taigi Bažnyčios istorijos srityje dirbantis Lenkijos mokslininkas (beje, dvasininkų luomo atstovas) linkęs vyskupijų liturginių kalendorių netapatinti su žinynais visų pirma dėl skirtingos jų paskirties, pobūdžio ir neadekvataus informacinio krūvio. S. Librowskis nėra vienintelis tokio požiūrio besilaikantis tyrinėtojas. Bolesław Kumoras, iškėlęs vyskupijų žinynų svarbą demografiniams tyrimams, taip pat žinynus analizuoja atskirai nuo liturginių kalendorių⁹. Kaip minėta, T. Krahelis Vilniaus vyskupijos žinynų analizei skirtoje studijoje kartu su liturginiu kalendoriumi spausdintus

⁴ A. K r a k y t ė, Vilniaus universiteto rubricėlės, *Knygotyra*, Vilnius, 1997, t. 33, p. 92–100.

⁵ V. M e r k y s, *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 693.

⁶ T. K r a h e l, min. veik., p. 118.

⁷ Literatūroje lenkų kalba informaciniam vyskupijos katalogui įvardyti vartojamas terminas „schematyzm“. Lietuvių kalba bene taikliausiai tokių leidinių turinį atspindi terminas „žinynas“ (plg. pastaraisiais metais leidžiamus „Katalikų kalendorius-žinynus“).

⁸ S. L i b r o w s k i, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiornie podręcznym archiwum diecezjalnego we Włocławku, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, Lublin, 1971, t. 23, p. 214.

⁹ B. K u m o r, *Schematyzmy diecezji tarnowskiej z XIX wieku jako źródło demograficzne, Przeszłość demograficzna Polski. Materiały i studia*, Warszawa, 1967, p. 67–87.

žinytus taip pat vertina kaip žinyto leidybos raidos ypatumą¹⁰. Taigi nors tradicija spausdinti liturginius kalendorius ir žinytus vienoje knygoje liko praktiškai iki XX a. pradžios¹¹, žinytai vertinami kaip autonomiški, skirtingos paskirties leidiniai. Vadinas, jeigu leidimas kartu ar atskirai yra tik tam tikro aptariamų leidinių raidos etapo ypatumas, tai kažin ar tikslinga žinytą vertinti tiktai kaip rubricėlės skirsnį. Juolab kad nėra pagrindo kvestionuoti lenkų tyrinėtojų darbuose nusistovėjusių, jau ne vieno dešimtmečio tradicijas turinčios sampratos apie žinytą ir jo raidos etapus.

Iki XIX a. 3-ojo dešimtmečio pabaigos Žemaičių vyskupijos rubricėlės-žinytus, matyt, tikslinga būtų skirti antrajai S. Librowskio klasifikacinės sistemos fazei, nes pagrindinę leidinio dalį sudaro liturginiai kalendoriai: visuotinis ir vietinis, su tik Žemaičių vyskupijai aktualiomis minėtinomis datomis – *Directorium ecclesiarum particularum*. Negausūs žinyto *elenchus* įterpiami tarp šių dviejų pagrindinių rubricėlės elementų. 1829 m. *Directorium ecclesiarum particularum* išspausdintas iš karto po visuotinio kalendoriaus¹², tačiau 1831 m. medžiaga vėl išdėstyta ankstesne tvarka. Tiktai 4-ajame dešimtmetyje galutinai įsitvirtino nuostata vietinį liturginį kalendorių spausdinti iš karto po visuotinio kalendoriaus. Taip struktūriškai buvo atskirta tai, kas priklauso žinytui. Tačiau XIX a. išleistuose žinytuose visiems šios leidinių dalies skyreliams (*elenchus, series*) bendras antraštinis lapas nespausdintas, jeigu neskaitysime iš dalies jį atstojusį lapą su įrašu „antra dalis“, pirmąkart įrištą leidžiant rubricėlę ir žinytą 1868 metams Peterburge¹³, vėliau dar keletą metų išlikusį ir spausdintuose Vilniaus spaustuvėse. Būdinga, kad nuo XIX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos iki XX a. 1-ojo dešimtmečio vidurio žinytą nuo rubricėlės skyrė puslapis, kuriame nurodyti metai ir pateikta žinių apie tais metais valdžiusį popiežių. Taigi nors Žemaičių vyskupijos žinyto *elenchus* šiuo laikotarpiu yra atskirti nuo liturginių kalendorių, tačiau juos jungia bendras antraštinis lapas. Šiuo atžvilgiu Žemaitijos vyskupijos žinytai nėra išimtis, ir atskiro antraštinio lapo nebuvimą, matyt, tereikėtų vertinti kaip tam tikro leidinių raidos etapo ypatumą.

Pirmąkart atskiras žinyto antraštinis lapas išspausdintas 1903 m. žinyne *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri dioeceseos Telsensis seu Samogitiensis pro anno Domini 1903 conscriptus*. Tekstas, informuojantis apie popiežių, keletą metų skyręs žinytą nuo rubricėlės, nuo 1905 m. pradėtas spausdinti žinyto antraštinio lapo antroje pusėje. Savarankiškas žinyto lapas ne tik žymėjo ribą tarp rubricėlės ir žinyto, bet ir įgalino juos įrišti atskirai. Nors iki pat 1926 m. pasitaiko ir egzempliorių,

¹⁰ T. K r a h e l, min. veik., p. 127–131.

¹¹ Ten pat, p. 119.

¹² *Directorium <...> pro dioecesi Samogitiensi in annum Dni MDCCCXXIX*, Vilnae, [1828]. Trūksiant 1826–1828 m. egzempliorių, neaišku, ar būtent 1829 m. pirmąkart pakeista struktūra.

¹³ *Directorium <...> pro dioecesi Telsensi in annum Domini MDCCCLXVIII*, Petropolis, 1868.

įrišinėtu kartu¹⁴, tačiau savarankiškas antraštinis žinyno lapas yra pakankamas argumentas, kuriuo remiantis galima teigti, kad nuo tų metų, t. y. nuo 1903, Žemaičių vyskupijos rubricėlių ir žinyną leidybos istorijoje tikslinga skirti pagal S. Librowskio schemą 4-ąjį raidos etapą. Taigi Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai ir žinynai, nors iki XX a. 2-ojo dešimtmečio vidurio leisti vienu leidiniu, atitinka bendrus raidos bruožus, nes žinyno dalis ne tik tolydžio plėsta turinio požiūriu, bet ir struktūriškai atskirta nuo rubricėlės teksto.

Kaip ir kitose vyskupijose, Žemaičių vyskupijos rubricėlės ir žinynai buvo oficialios, vyskupijos hierarchų aprobuotos dvasininkams svarbios informacijos rinkiniai. Kasmet antraštinio lapo antroje pusėje išspausdintais žodžiais *auctoritate et mandato*, po kurių rašyta tais metais vyskupiją valdančio vyskupo ar administratoriaus pavardė, vyskupijos dvasininkai buvo įpareigojami laikytis rubricėlėje nustatytos pamaldų tvarkos. Vyskupo aprobata buvo ir žinyno duomenų patikimumo garantė.

4. Dėl autorystės

Aptariamojo laikotarpio leidiniuose nei rubricėlės rengėjas, nei žinyno sudarytojas nėra įvardyti. Tačiau kiekvienoje vyskupijoje šis darbas paprastai būdavo vyskupijos seminarijos rektoriaus prerogatyva. Rektorius rūpinosi ir leidyba bei platinimu. Nėra duomenų apie fiksuotą leidinių kainą, todėl peršasi mintis, jog ji priklausė nuo perkančiojo turimų pajamų, tačiau, atrodo, nederejo mokėti mažai. Viename iš Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomų 1829 m. Žemaičių vyskupijos liturginio kalendoriaus egzempliorių yra buvusio jo savininko įrašas: „Už rubricėlę rektoriui sumokėjau dešimt rublių“¹⁵. Taigi rubricėlių žinyną sudarinėjimas buvo nemažas seminarijos rektoriaus pajamų šaltinis. Kitaip sunku būtų paaiškinti, kodėl 1845 m. M. Valančiui pradėjus eiti vyskupijos seminarijos rektoriaus pareigas, vyskupiją valdęs Jonas Krizostomas Gintila liturginį kalendorių-žinyną sudaryti pavedė buvusiame seminarijos profesoriui¹⁶. Pasak M. Valančiaus, J. K. Gintila „pelningą *directorium* sudarinėjimo pareigą, kuri iki tol amžiais priklausė seminarijos rektoriams, pavedė kun. Kaminskiui, norėdamas parodyti savo nepasitenkinimą“¹⁷. Į vyskupijos valdytojo nemalonę M. Valančius pateko seminarijos inspektoriumi paskirdamas Tada Juzumą,

¹⁴ Antai Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau – VUB) fonduose saugomi du 1914 m. rubricėlės egzemplioriai. Vienas jų įrištas atskirai, kitas kartu su tais metais dar rusų kalba spausdintu žinynu: VUB, Rubr. 62/1914; Atskirai įrištas ir šios bibliotekos fonduose saugomas 1906 m. žinynas: VUB, Rubr. 62/1906.

¹⁵ *Directorium <...> pro dioecesi Samogitiensi in annum Dni MDCCCXXIX*, Vilnae, [1828], VUB, Rubr. 62/1829, lapai nenumuoti.

¹⁶ V. B i r ž i š k a, Motiejus Valančius, *Aleksandrynas*, Vilnius, 1990, t. III (antras fotogr. leid.), p. 96.

¹⁷ M. V a l a n č i u s, Rozmaite wiadomości zebrane, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 42–1, p. 82.

o ne vyskupijos valdytojo giminaitį Igną Kulvinskį. Tačiau, atrodo, šis naujas patvar-kymas buvo trumpalaikis: kitais metais rubricėlės ir žinyno rengimu jau rūpinosi M. Valančius. Taigi galima teigti, kad Žemaičių vyskupijos rubricėles-žinynus su la-bai retomis išimtimis rengė seminarijos rektorius. Jis iš vyskupo raštinės ir konsisto-rijos gautą informaciją susistemindavo bei atitinkamai išdėstydamas. Nors galutinį tekstą aprobuodavo vyskupas, tačiau duomenų pateikimas, ypač kiek tai liečia formą, ne-mažai priklausė nuo rengėjo. Antai 1847 m. *Directorium* išspausdintas informatyvus tekstas apie Žemaičių vyskupijos globėjus ir jų kultą¹⁸ leidžia manyti, kad jo autorius yra tiems metams rubricėlę rengęs M. Valančius. Tapęs vyskupu, jis bent jau pirmai-siais metais taip pat rūpinosi rubricėlės rengimo reikalais, kaip ir anksčiau. 1850 m. rudenį seminarijos rektoriumi Aleksandriui Beresnevičiui vyskupas perdavė 1851 m. rubricėlės tekstą, nurodydamas kiek galima greičiau pasirūpinti išleisti vyskupijai rei-kiamą egzempliorių kiekį¹⁹.

5. Liturginiai kalendoriai (rubricėlės)

Svarbiausia ir chronologiškai ankstyviausia rubricėlės dalis – liturginis kalendo-rius konkreitiems metams. Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį į tai, kad, palyginti su kito-mis vyskupijomis, Žemaičių vyskupijos rubricėlėse gana anksti šalia visuotinio ka-lendoriaus pradėta spausdinti *directorium proprium* – vietinės bažnyčios kalendorių. Jis yra jau 1787 m. rubricėlėje, tuo tarpu Vilniaus vyskupijos rubricėlėse vietinis kalendorius spausdinti pradėtas tik XIX a. paskutiniame dešimtmetyje²⁰.

Be visuotinio ir vietinio kalendorių, būtini rubricėlės elementai buvo *Revolutio-nes* – informacija apie popiežiaus pontifikato ir vyskupijos vyskupo valdymo trukmę bei kilnojamąsias šventes konkreitiems metams. Po liturginių kalendorių tekstų paprastai spausdinti astronominiai kalendoriai – lentelės apie saulės patekėjimą ir nusileidimą bei mėnulio fazes. Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį į Žemaičių vyskupijos rubricėlėse spausdintų astronominių duomenų profesionalumą²¹. Astronominė lente-lė, apskaičiuota specialiai Varnių horizontui, pasirašyta kriptonimu „Ks. L.P.K.“, Že-maičių vyskupijos rubricėlėse keliolika metų su pertraukomis spausdinta nuo 1848 m. Šios lentelės dalį apie saulės patekėjimo ir nusileidimo laiką nuo 1851 m. pradėjęs

¹⁸ Krótka wiadomość o patronach dyecezyi Telszewskiej, *Directorium* <...> *pro dioecesi Telsensi in annum Domini MDCCCXLVII*, Vilnae, 1846, p.78–85.

¹⁹ M. Valančiaus 1850 m. rugsėjo 20 d. laiškas seminarijos rektoriumi, *Vaidoto Žuko asmeninis archyvas*.

²⁰ Anot S. Librowskio, Žemaičių vyskupijos *directorium proprium* pirmąkart spausdintas 1825 m. Žr.: S. L i b r o w s k i, Katalog rubrycel i schematyzmów ..., *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, Lublin, 1973, t. 26, p. 93. Tokią tyrinėtojo išvadą nulėmė šaltiniai, kuriais jis disponavo: anksčiausia Vloclaveko vyskupijos archyve esanti Žemaičių vyskupijos rubricėlė yra 1825 m. Žr. ten pat, p. 181.

²¹ Ten pat, p. 93.

spausdinti Laurynas Ivinskis savo kalendoriuose, nurodo, kad lentelė „parašyta“ Kolainiuose kunigavusio Leonardo Poroczko. Akivaizdu, kad ir rubricėlės sudarytojo, ir L. Ivinskio bendradarbiauta su tuo pačiu autoriumi – Kolainių karmelitu, buvusiu provincijolu kun. L. Poroczka²², nes kalendoriuose spausdinta lentelės dalis identiška rubricėlėse skelbtai. Ta aplinkybė, kad L. Ivinskis nėra preciziškas nurodydamas vienuolio vardą²³, leidžia manyti, jog astronominę lentelę jis galėjo persispausdinti iš rubricėlių. Tai rodytų, kad rubricėlės buvo skaitomos ar bent jau vartomos ne tik dvasininkų luomo žmonių.

Specifinė rubricėlių dalis – maldų tekstai už carą ir jo šeimos narius. Neaišku, ar 1809 m. rubricėlėje spausdinti pirmąkart, tačiau 1803 m. maldų tekstų dar nėra (1804–1808 m. rubricėlės Lietuvos bibliotekose neišlikusios). Kaip tik dėl šios rubricėlės dalies vyskupo M. Valančiaus laikais vyko arši kova su rusų valdžia, taigi maldų už carą ir jo šeimos narius spausdinimo vyskupijos rubricėlėse istorija yra informatyvus šaltinis, atspindintis rusų valdžios vykdytą politiką Lietuvos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu.

6. Žinynas (schematismus, elenchus)

Žemaičių vyskupijos žinyno raidai būdingi tie patys bruožai, kaip ir kitų vyskupių žinynams, t. y. jo istorija prasideda nuo kapitulos narių ir prieš metus mirusių dvasininkų sąrašų, kurie, kaip minėta, iš pradžių spausdinti kaip rubricėlės priedas. Vilniaus vyskupijos kapitulos narių ir praėjusiais metais mirusių kunigų sąrašai spausdinti kaip 1773 m. rubricėlės priedas²⁴. Tokių priedų dar nėra 1759 m. Žemaičių vyskupijos rubricėlėje, bet juos turi 1787 m. rubricėlė: čia spausdinti kapitulos prelatų ir kanauninkų sąrašai bei 1786 m. mirusių dvasininkų *elenchus*²⁵. Kol nėra žinomi 1760–1786 m. Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai, šios vyskupijos žinyno pradžią tenka sieti su 1787 m. rubricėle, nors gali būti, kad minėti sąrašai Žemaičių vyskupijos liturginiuose kalendoriuose buvo pradėti spausdinti anksčiau ar bent jau tais pačiais metais, kaip ir Vilniaus vyskupijos kalendoriuose.

Palyginti su rubricėlėmis, kurių struktūra išliko pastovi, jeigu neskaitysime maldų už carą ir jo šeimos narius, žinynas turinio atžvilgiu sparčiai kito: nuo dviejų *elenchus* XVIII a. pabaigoje iki keliolikos XX a. 3-jojo dešimtmečio vidurio. Pagrindinę

²² Kolainių senosios regulos karmelitų vienuolyno ir bažnyčios 1850 m. gruodžio 30 d. vizitacijos aktas, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 669, ap. 2, b. 318, l. 10.

²³ 1851 m. kalendoriuje išspausdintoje lentelėje nurodyta, jog ji sudaryta „par Kuniga Gaspara Poroczka Kolajniuose“. Visų kitų metų kalendoriuose lentelės autoriumi nurodomas Leonardas Poroczka.

²⁴ T. K r a h e l, min. veik., p. 127.

²⁵ *Directorium officii divini juxta rubricas breviarii et missalis romani pro dioecesi Samogitiensi* <...> *Conscriptum in annum Domini MDCCCLXXXVII*, Vilnae, 1886.

žinyno dalį sudarė Katalikų Bažnyčios veiklą liečianti informacija, kurią sąlyginai būtų galima suskirstyti į dvi grupes. Vieną jų sudarytų žinios apie dvasininkiją, parapijas ir dekanatus, t. y. informacija apie vyskupiją ir iš vyskupijos, kitą grupę – žinios apie vyskupijos hierarchus ir vyskupijos valdymo institucijas už vyskupijos ribų. Čia įeina ir žinios apie tais metais valdantį popiežių, metropolitą, Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos narius. Žinyne spausdinta ir informacija apie pasaulietines institucijas. Daugiausia tai žinios apie pasaulietinių institucijų veikloje dalyvaujančius parapijos dvasininkus.

6. 1. Vyskupijos institucijos

Duomenys apie Katalikų Bažnyčios hierarchus ir vyskupijos institucijas yra žinyno skyrelyje, kuris XIX a. antrojoje pusėje buvo įvardytas *Hierarchia Romano-Catholica*. Anksčiausiai buvo pradėtas spausdinti vyskupijos kapitulos narių – prelatų ir kanauninkų sąrašas, kuris yra jau 1787 m. rubricėlėje. 1822 m. vyskupijos rubricėlėje, be kapitulos narių sąrašo, spausdinta: konsistorijos narių, vyskupijos egzaminatorių, seminarijos profesorių, dekanų sąrašai. Ilgą laiką duomenys apie popiežių ir vyskupijos ganytoją tebuvo antraštiniame – rubricėlės ir žinyno bendrame lape. Paprastai būdavo nurodoma, kiek metų praėjo nuo popiežiaus pontifikato pradžios ir kiek metų vyskupas valdo vyskupiją. Nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio informacija apie vyskupijos hierarchus šiek tiek išplėsta: žinyne atsirado skirsnelis *Dioecesis Samogitiensis episcopi*, tačiau čia būdavo pateikiami duomenys ne apie vyskupą, bet apie jo koadjutorius. Pvz., 1836 metams skirtame žinyne šiame skirsnyje pirmuoju įrašytas vyskupo koadjutorius titulinis Adramiteno vyskupas Simonas Mykolas Giedraitis, antruoju – vyskupas sufraganas Jonas Sviatopolkas Mirskis. Duomenys apie tais metais valdantį popiežių, kaip ir apie vyskupijos vyskupą, palikti antraštiniame lape²⁶. Iš antraštinio lapo informacija apie popiežių ir aukščiausius Žemaičių vyskupijos hierarchus į žinyną perkelta tik tai M. Valančiaus vyskupavimo metais. Nuo 1873 m. spausdintas vyskupiją valdžiusių vyskupų sąrašas nurodant valdymo metus leidžia manyti, kad žinyno sudarytojai stengėsi pateikti žinių iš vyskupijos praeities. Nuo 1913 m. vyskupų sąrašas papildytas trumpomis anotacijomis apie kiekvieną jų. 1858 metams skirtas žinynas pirmą kartą išėjo su atskirame lape išspausdinta trumpa popiežiaus biograma²⁷. Taigi istorinės informacijos kiekis tolydžio didėjo.

Apie vyskupijos seminariją žinynuose spausdinta informacija svarbi ne tik vyskupijos valdymo aspektu, bet ir atliekant vyskupijos dvasininkijos ugdymo tyrimus. Duo-

²⁶ *Directorium <...> pro dioecesi Samogitiensi in annum Dni MDCCCXXXVI*, Vilnae, [1835].

²⁷ Nenumeruotas lapas, įrištas tarp p. 96–97, *Directorium <...> pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini MDCCCLVIII*, Vilnae, 1857, VUB, Rubr. 62/1858.

menys apie seminarijos profesorius, paprastai nurodant pareigas ir dėstytus dalykus, kar-
tais ir mokslinį laipsnį, pradėti spausdinti 3-iojo dešimtmečio pradžioje (1819 me-
tams skirtame žinyne tokių duomenų dar nėra). Ši informacija įgalina atskleisti, kaip
kito seminarijos profesūros sudėtis, išryškinti bendras studijų proceso tendencijas.
Antai 1847 m., be seminarijos rektoriaus M. Valančiaus, skaičiausio Bažnyčios istorijos
kursą, seminarijoje dirbo dar 4 profesoriai. Moralinės teologijos kursą tais metais
skaitė Tadas Juzumas, Šv. Raštą aiškino ir homiletiką dėstė seminarijos kapelionas
Aloyzas Šukevičius. Dogminės teologijos kursą dėstė ir lotynų kalbos mokė Alek-
sandras Beresnevičius, tais metais ėjęs ir seminarijos bibliotekininko pareigas. Gri-
galinio dainavimo mokė ir apeigų taisykles aiškino Ferdinandas Stulginskis²⁸. XIX a.
antrojoje pusėje, ypač 7-ajame dešimtmetyje įvedus papildomas disciplinas iš rusų
istorijos, literatūros ir kalbos, jau dirbo 6–7, kai kuriais metais ir daugiau profesorių.
Tačiau rusų istorijos ir kalbos disciplinų profesorių vietos neretai taip ir likdavo neužim-
tos – *vacat*, ko negalima pasakyti apie teologines disciplinas ir lotynų kalbą.

Nurodyti ir Romos katalikų dvasinės kolegijos – *Collegium ecclesiasticum ro-
mano-catholica* nariai. Nuo 1823 m. pradėta spausdinti vyskupijų į kolegiją trejiems
metams siunčiamų asesorių sąrašai, taigi vyskupijos institucijas liečiantys duomenys
pateikiami bendrame Rusijos imperijos teritorijoje esančių katalikų valdymo kon-
tekste. Dvasininkų, deleguotų dirbti pasaulietiniuose teismuose, sąrašai, Žemaičių
vyskupijos kalendoriuose pradėti spausdinti nuo 3-iojo dešimtmečio pradžios, yra
kompaktiškas šaltinis dvasininkų veiklai pasaulietinėse institucijose analizuoti. Šio
pobūdžio informacija vertinga ir gali būti analizuojama mažiausiai dviem aspektais.
Visų pirma ji vaizdžiai rodo dvasininkijos padėtį ir vietą to meto visuomenėje. Kita
vertus, išsamūs duomenys apie tai, į kokius teismus vyskupija siuntė deputatais vadi-
namus savo atstovus, yra iliustratyvus šaltinis vyskupijos teritorijoje veikusių teismų
raidai analizuoti, informatyviai atspindintis to meto Lietuvos teismų sandarą ir teismų
sistemos pokyčius. Dvasininkų – teismų deputatų sąrašuose nurodoma apskritis ir
gubernija įgalina susidaryti vaizdą apie teritorinį atskirų teismų institucijų pasiskirs-
tymą. Informacija apie teismus ypač daug vietos žinynuose užėmė iki 1841 m., vė-
liau ji tolydžio mažėjo. Tai susiję su tuo laikotarpiu vykusia teismų pertvarka: 1840 m.
panaikinus Lietuvos Statutą ir įvedus rusų teisę, iki tol galiojusi teismų sistema taip
pat buvo pertvarkyta.

Šalia informacijos apie deputatus į teismus žinynuose buvo pateikiami duomenys
apie vyskupijos dvasininkų dalyvavimą vyskupijoje veikusių įvairių komitetų darbe.
Šie duomenys, kaip ir žinios apie teismus, akivaizdžiai rodo, kad to meto dvasininkija
buvo gana smarkiai įtraukta į pasaulietinių reikalų tvarkymą.

²⁸ *Directorium <...> pro dioecesi Samogitiensi in annum Dni MDCCCXLVII*, Vilnae, 1846, p. 105–106.

6. 2. Vyskupijos dvasininkų sąrašas

Vyskupijos dvasininkų abėcėlinis sąrašas pradėtas spausdinti XIX a. 1-ajame dešimtmetyje – jo dar nėra 1803 m. žinyne, bet spausdintas 1809 m.²⁹ Šalia pavardės iš pradžių buvo rašomos tik pareigos: klebonas, vikaras, administratorius etc. ir parapija. Nuo 1824 m. šiame sąrašė dar pradėta rašyti kunigo amžių, kunigystės metus ir nurodinėti, kelintus metus tarnauja paskutinėje parapijoje, t. y. pateikti duomenis³⁰, kuriais remiantis nūnai galima susidaryti gana išsamų vaizdą apie vyskupijos dvasininkiją ir netgi spręsti (iš paskutinėje parapijoje ištarnauto laiko) apie vyskupijos hierarchų valdymo metodus bei požiūrį į tą ar kitą kunigą. Antai, 1825 m. žinyno duomenimis, 41 metų Vainuto vikaras, kunigu išventintas prieš 17 metų, tiek pat metų dirbo Vainuto parapijoje, tuo tarpu tokio paties amžiaus Alsėdžių altarista, kunigystės šventimus gavęs prieš 15 metų, Alsėdžiuose tarnavo šeštus metus. 69 metų Pavandenės klebonas Motiejus Tamašauskas, kunigaujantis jau 42 metus, į Pavandenės parapiją taip pat buvo atkeltas prieš šešerius metus³¹. Pradedant 1900 m., sąrašė šalia dvasininko pavardės rašomas ne amžius, bet gimimo metai. Remiantis šiais duomenimis praktiškai galima nubrėžti kiekvieno vyskupijos dvasininko dvasinės tarnystės geografinę kreivę, kuri galėtų padėti nustatyti, kiek vieno ar kito kunigo kilnojimui iš parapijos į parapiją įtakos turėjo politinė ir visuomeninė padėtis, kiek tai priklausė nuo vyskupo nuostatos ar asmeninių dvasininko savybių.

1868–1886 m. atskiru sąrašu spausdintos Kęstaičiuose apgyvendintų neigalių dvasininkų pavardės, nurodant amžių, gautų šventimų ir gyvenimo šiuose namuose metus. Antai, 1868 m. žinyno duomenimis, Kęstaičiuose gyveno 8 globos reikalingi kunigai. Jauniausiam jų buvo 42 m., vyriausiam 79 metai. 1886 m. Kęstaičių gyven-tojų tebuvo keturi.

6. 3. Mirusių vyskupijos dvasininkų sąrašas

Elenchus defunctorum sacerdotum pagrįstai laikomas vienu seniausių žinyno elementų. Jį randame jau 1787 m. Žemaičių vyskupijos rubricėlėje. Šalia pavardės ir vardo nurodytos pareigos ir parapija. Visi vyskupijos dvasininkai įpareigojami už kiekvieno Anapilin iškeliavusio konfratro sielą atlaikyti po 3 mišias, klierikai – sukalbėti po 3 maldas (*officium*)³². Vėliau šis sąrašas buvo papildomas naujais duomenimis. Antai

²⁹ *Elenchus totius cleri saecularis dioecesis Samogitiensis ordine alphabethi confectus, Directorium horarum canonicarum et missarum in annum Dni MDCCCIX*, Vilnae, [1808], psl. nenumeruoti.

³⁰ *Directorium <...> pro dioecesi Samogitiensi in annum Dni MDCCCXXIV*, Vilnae, [1823].

³¹ *Elenchus cleri saecularis dioecesis Samogitiensis ordine alphabethi confectus, Directorium <...> pro dioecesi Samogitiensi in annum Dni MDCCCXXV*, Vilnae, [1824].

³² *Elenchus defunctorum sacerdotum ex anno 1785 in annum 1786, Directorium officii divini juxta rubricas breviarii et missalis romani pro dioecesi Samogitiensi <...>. Conscriptum in annum Domini MDCCCLXXXVII*, [Vilnae, 1786], psl. nenumeruoti.

1809 m. žinyno sąrašė nurodomas mirusių kunigų amžius, 1831 m. – amžius, kunigystės metai ir paskutinėje parapijoje išstarnautų metų skaičius. Tačiau vėliau kuriam laikui šių duomenų buvo atsisakyta. Tiktai nuo 1845 m. šalia mirusio kunigo pavardės ir paskutinės parapijos pradėta nurodinėti amžių bei kunigystės laiką. Nuo 1845 m. pradėta nurodinėti tikslią mirties datą, rašant mėnesį ir dieną. Pastarieji duomenys itin pravartūs tikslinant vieno ar kito asmens biografiją.

6. 4. Alumnų sąrašas

Vyskupijos alumnų – besimokančių seminarijoje ir studijuojančių Peterburgo dvasinėje akademijoje sąrašai pradėti spausdinti tiktai 5-ajame dešimtmetyje: 1844 metais skirtame žinyne toks sąrašas išspausdintas pirmąkart. Seminarijos klierikų pavardės surašytos abėcėlės tvarka pagal studijų metus, nurodant amžių. Tais metais jauniausias klierikas, teturintis 19 metų, mokėsi pirmame seminarijos kurse (jo bendrakursių amžius svyravo tarp 20 ir 26 metų). Du vyriausi, po 34 metus turintys Antanas Eitavičius ir Petras Šemeklis, studijavo ketvirtame kurse. Penktus metus tęsimokė du alumnai. Penki iš Žemaičių vyskupijos tais metais studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje³³. Kadangi, be amžiaus, kurso ir suteikto šventimo laipsnio, šalia klieriko pavardės jokie kiti duomenys nenurodinėti (pvz., parapija, mokykla, kurioje mokėsi iki seminarijos ir kt.), šių sąrašų, kaip savarankiško šaltinio, panaudojimo galimybės praktiškai nėra didelės. Tačiau seminarijos auklėtinių statistinei analizei, ypač aiškinantis, kuriais metais tas ar kitas vyskupijos dvasininkas mokėsi seminarijoje ar studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje, tai turėtų būti dėmesio vertas šaltinis.

6. 5. Parapijų sąrašas

Vyskupijos administracinio padalijimo struktūrai, parapijų istorijai tirti reikšmingas vyskupijos parapijų *elenchus*. Pirmąkart parapijų sąrašas pagal dekanatus, nurodant parapijas, filijas ir koplyčias bei juose dirbančius dvasininkus, išspausdintas 1851 m. išleistame 1852 metų vyskupijos žinyne. Tais metais Žemaičių vyskupijoje buvo 19 dekanatų³⁴. Nuo tada spausdintas reguliariai tolydžio papildant naujais informacijos rekvizitais. Antai 1854 m. skirtame žinyne šio sąrašo pabaigoje pateikti duomenys, jog vyskupijoje yra 522 katalikų maldos namai: iš jų 213 parapiinių bažnyčių, 133

³³ *Directorium <...> pro dioecesi Telsensi in annum Domini MDCCCXLIV*, Vilnae, [1843].

³⁴ *Ecclesiae per dioecesim Telsensem seu Samogitiensem, Directorium <...> pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini MDCCCLII*, Vilnae, 1851.

filijos ir 176 koplyčios. Kauno gubernijoje tais metais buvo 770 604 katalikų tikėjimo išpažinėjai, Žemaičių vyskupijai priklausiusioje Kuršo gubernijos dalyje – 55 132. Jiems patarnavo 607 dvasininkai³⁵. Nuo 1855 m. pradėta rašyti, kokiai klasei kuri parapija priklauso, ir parapijiečių skaičių šalia kiekvienos parapijos pavadinimo. Tad nuo pastarųjų metų parapijų *elenchus* yra kompaktiškas šaltinis vyskupijos katalikų statistinei raidai analizuoti. Remiantis šiuo sąrašu galima susidaryti gana tikslų vaizdą apie vyskupijos teritoriją (1849 m. pabaigoje Žemaičių vyskupija padidėjo Vilniaus vyskupijos parapijų sąskaita), parapijų ir dekanatų dydį, parapijiečių skaičių, o pradėjus (nuo 1855 m.) šalia parapijos pavadinimo rašyti, kokiai klasei ji priskirta, ir apie turtinę padėtį. Duomenys apie parapijiečių skaičių įgalina pasekti, kaip laikui bėgant kito katalikų skaičius vienoje ar kitoje parapijoje. Antai Batakių dekanatui priklausiusios Girdiškės parapijos parapijiečių skaičius per porą dešimtmečių išaugo šiek tiek per tūkstantį: nuo 3740 (1855)³⁶ iki 4781 (1876)³⁷. Vyskupijos katalikų skaičius per šį laikotarpį padidėjo nuo 838 059 (1855) iki 1 005 118 (1876). Kadangi duomenys apie kitų tikėjimų išpažinėjus nenurodinėti, nieko negalima pasakyti apie Žemaičių vyskupijos teritorijos gyventojų pasiskirstymą tikybinio aspektu. Tačiau atsakymui į klausimą, kaip kito vyskupijos katalikų skaičius pagal parapijas nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio, net ir atsižvelgiant į galimas paklaidas³⁸ duomenų pakanka. Nuo 1873 m. parapijų sąrašą papildžius informacija apie parapinės bažnyčios statymo metus, žiniomis apie fundatorių ir parapinės bažnyčios titulą, parapijų raidos analizės galimybės atitinkamai padidėjo. Vadinasi, reguliariai spausdintas ir tolydžio naujais duomenų rekvizitais papildomas parapijų sąrašas dėl savo informatyvumo pagrįstai gali būti laikomas svarbiausia žinyno dalimi tiek istorinei, tiek statistinei vyskupijos analizei.

1873 m. atskiru abėcėliniu sąrašu pradėta spausdinti informacija apie vyskupijos bažnyčias, nurodant šalia pavadinimo, ar tai parapinė, ar filijinė, ar tik koplyčia. 1890 m. sąrašas papildytas prie parapijos ar filijos pavadinimo nurodant ją aptarnaujančią pašto stotį.

³⁵ *Ecclesiae per dioecesim Telsensem seu Samogitiensem, Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini MDCCCLIV*, Vilnae, 1853, p. 123.

³⁶ *Directorium <...> pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini MDCCCLV*, Vilnae, 1854, p. 93.

³⁷ *Directorium <...> pro dioecesi Telsensi in annum Domini MDCCCLXXVI*, Vilnae, 1875, p. 159.

³⁸ Pagrindinis statistinių duomenų apie parapiją šaltinis buvo parapijų klebonų kasmetės ataskaitos. Pasitaiko, kad keletą metų iš eilės nurodinėtas tas pats parapijiečių skaičius. Todėl vyskupijos katalikų vienerių metų statistinei analizei žinyne pateikti duomenys gali būti panaudoti su tam tikromis išlygomis, lyginant su kitų šaltinių pateikiamais. Tačiau vyskupijos katalikų bendroms raidos tendencijoms nustatyti statistiniu aspektu, paėmus kelerių metų laikotarpį, žinyno duomenys yra vertingas kompaktiškas šaltinis.

6. 6. Vyskupijos vienuolynų sąrašas

Pirmąkart vienuolynų *elenchus* išspausdintas 1873 metams skirtame žinyne: pateikiama informacija apie Raseinių ir Kalvarijos dominikonų, Kretingos bernardinų, Kauno ir Kražių benediktinių bei Krakių kotryniečių vienuolynų įsteigimo laiką ir fundatorių, taip pat tais metais vienuolynui priklausiusių vienuolių pavardės, nurodant vienuolių gimimo ir įžadų priėmimo metus. Informatyvi yra įžadų data. Antai 1873 ir 1880 m. žinynuose paskutiniai ir vyrų, ir moterų vienuolynuose įžadų davimo metai yra 1864-ieji. Taigi ir neuždaryti vienuolynai buvo pasmerkti išnykti. 1891 m. žinyne liko tik keturi vyskupijos vienuolynai: Kretingos bernardinų, Kauno ir Kražių benediktinių bei Krakių kotryniečių. 8-ojo dešimtmečio pradžioje žinynuose pradėta spausdinti duomenis apie vyskupijos vienuolynus. Tai dėmesio verta medžiaga vienuolijų istorijai.

7. Marginalijos

Kadangi rubricėlių ir žinytų adresatas yra dvasininkų luomo atstovas ir vargu ar XIX a. šiuos leidinius skaitė, o juo labiau naudojosi pasauliečiai, ypatingą svarbą turi marginalijos kaip daugeliu atžvilgių unikalus šaltinis, kuriuo remiantis galima daug ką pasakyti ne tik apie įrašų autorių, bet ir apie laikotarpį. Iš *de visu* peržiūrėtų Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraštyne ir Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomų XIX a. leistų Žemaičių vyskupijos rubricėlių ir žinytų rinkinio egzempliorių ne vieno puslapis išmarginti pastabomis. Tarp turinio požiūriu labai įvairių ir nelygiaverčių įrašų išryškėja kelios teminės grupės. Visų pirma krinta į akis įrašai, susiję su vienokiomis ar kitokiomis tiesioginėmis kunigo pareigomis. Tai pastabos apie religinius patarnavimus parapijiečiams, atžymos apie už mirusius kunigus aukotas pamaldas, mirusiųjų konfratrų sąrašo papildymai (jeigu kitų metų žinynas būdavo išleidžiamas einamųjų pabaigoje, žinios apie paskutiniais metų mėnesiais mirusius likdavo kitiems metams), rubricėlės rengėjų padarytų riktų taisymai.

Atskirą grupę sudarytų įvairios ūkinio pobūdžio pastabos, su dvasininko tiesioginėmis pareigomis mažai susijusios: kruopščiai žymėtasi, kiek ir kam paskolinta pinigų, nepamirštant užrašyti, ar skola gražinta ir kada, kam pavasarį duota keli pūrai bulvių su sąlyga, kad rudenį gražins dvigubai. Iš šių užrašų galima sužinoti, kiek tais metais Žemaitijoje kainavo bulvės, svaras geležies, kiek reikėjo mokėti kalviui už arklį pakaustymą ir pan. Ūkiniai užrašai užima daugiausia vietos visų metų rubricėlėse ir žinynuose. Peršasi mintis, kad būtent ūkinė-ekonominė gyvenimo pusė XIX a. Žemaitijos dvasininkams buvo svarbiausia.

Išsiskiria ir su ūkiniais užrašais netgi disonuoja įrašai, atspindintys kultūrinės ir intelektualinės rubricėlės savininko aspiracijas. Šiai grupei priskirtini paraštėse ar tuščiuose puslapiuose užrašinėti knygų pavadinimai, citatos iš Šv. Rašto, ištraukos iš šventųjų gyvenimų, astronominiai pastebėjimai. Antai Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos fonduose saugomos 1846 m. rubricėlės savininkas tarp ūkinio pobūdžio pastabų lenkų kalba lietuviškai užrašė: *Koznas szuo su blusa; Kales mazgu, arba szunies mazgu neužmesk*. Dėmesio vertas universiteto bibliotekos fonduose saugomas 1847 m. *Directorium horarum canonicarum*.... Be A. Krakytės publikuotų lotyniškų eilių³⁹, šiame egzemplioriuje yra ir ilgesnis lietuviškas tekstas: išvardytos devynios svetimos nuodėmės ir septyni geri darbai sielai – *septini apweijzieimaj duszes*⁴⁰. Knygelės priešlapyje nurodyta kunigo Mackevičiaus pavardė. Žinyno vyskupijos seminarijos alumnų sąrašė įrašytas 25 metų amžiaus ketvirtus metus seminarijoje besimokantis Adomas Mackevičius. Todėl didžiausia tikimybė, kad jis ir yra pastabų paraštėse autorius. 1852 m. vyskupijos dvasininkų *elenchus* pažymėta, kad Adomas Mackevičius penktus metus tarnauja Šiupelių filialistu⁴¹. Šis įrašas yra svarus argumentas teigti, kad seminarijos klierikai mokyti katekizmo tiesų lietuviškai.

8. Kalba

Katalikų Bažnyčios santykių su pasaulietine valdžia atspindys ir reikšmingas šaltinis jiems analizuoti yra kalba, kuria spausdinti vyskupijų liturginiai kalendoriai ir žinytai. Šiuo požiūriu Žemaičių vyskupijos rubricėlės ir žinytai itin informatyvūs. Kaip Katalikų Bažnyčios tarnybinėms reikmėms skirti leidiniai, rubricėlės ir žinytai kurį laiką spausdinti lotynų kalba. Reikia manyti, pasaulietinės valdžios, o ne katalikų hierarchų iniciatyva maldos už carą Žemaičių vyskupijos 4-ojo dešimtmečio pradžioje pradėtos spausdinti lenkų, o nuo 5-ojo dešimtmečio vidurio ir lietuvių kalba. Uždraudus spaudą lotyniškais rašmenimis, lietuviški maldų tekstai slaviškais rašmenimis pradėti spausdinti ir rubricėlėse. Tačiau pasaulietinė valdžia netruko pareikalauti, kad ir rubricėlės, ir žinytai apskritai turėtų būti leidžiami rusų kalba. Kaip tik dėl šio reikalavimo tarp rusų valdžios pareigūnų ir tuomet vyskupiją valdžiusio vyskupo M. Valančiaus, kaskart surasdavusio argumentų tokiam nurodymui nepaklusti, kurį laiką tęsėsi savotiškos derybos. Šis M. Valančiaus susidūrimas su rusų valdžia išsamiai išanalizuotas cituotoje V. Merkio studijoje apie M. Valančių. Malda už carą rusų kalba pirmą kartą išspausdinta 1869 m. vyskupijos rubricėlėje. Tačiau 1870 m.

³⁹ A. K r a k y t ė, min. veik., p. 98.

⁴⁰ Įrašas lietuvių kalba tarp p. 26–27, *Directorium <...> pro dioecesi Telsensi in annum Domini MDCCCXLVII*, Vilnae, 1846, VUB, Rubr. 62/1847.

⁴¹ *Elenchus cleri saecularis dioeceseos Telsensis seu Samogitiensis, Directorium <...> pro dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in annum Domini MDCCCLII*, Vilnae, 1851.

rubricėlė vėl buvo išleista be rusiško maldos už carą teksto. Tai neliko rusų valdžios nepastebėta. Vilniaus generalgubernatorius pareikalavo išsiuntinėti valdžios lėšomis išspausdintų maldų už carą tekstus kaip rubricėlės papildymą. Vyskupas aukšto rusų valdžios pareigūno nurodymo vykdyti neskubėjo, tačiau buvo priverstas paklusti, nors ir toliau nepaliovė įrodinėti, kad rusiškas tekstas nereikalingas. Maža to, 1871 ir 1872 m. rubricėlės rankraštį cenzūrai M. Valančius pateikė su maldomis už carą lietuvių kalba lotyniškais rašmenimis⁴². Bet 1871 m. rubricėlė išėjo su maldos už carą tekstu rusų, lotynų ir lietuvių kalba rusiškais raidėmis. Žemaičių vyskupui pavyko pasiekti, kad spausdinant liturginius kalendorius nebūtų atsisakyta lotynų kalbos. Pradedant 1868-aisiais iki XX a. pradžios liturginiai kalendoriai spausdinti ir lotynų, ir rusų kalba, o žinynas – tikrai rusų kalba. 1905 m. liturginis kalendorius po kelių dešimtmečių pertraukos vėl spausdintas tikrai lotynų kalba, maldos už carą ir jo giminė tais metais spausdintos ir lietuvių kalba lotyniškais rašmenimis, tačiau žinyno *elenchus* tais metais dar versti į rusų kalbą. Tikrai 1914 m. rubricėlėje ir žinyne atsisakyta rusų kalbos, tačiau kitų metų rubricėlėje maldų tekstai vėl spausdinti ir rusų kalba. 1918 m. vietoj maldų už carą – informacija apie *Dies festivi papales* ir *Dies festivi episcopales* su šiomis progomis deramais maldų tekstais (lotyniškais ir lietuviškais). Taigi rusų valdžios vykdytos politikos tyrinėjimams vertingas šaltinis gali būti ir kalbinė to laikotarpio rubricėlių ir žinyną analizė.

9. Apibendrinimas

Akivaizdu, kad kaip ir kitų buvusios Abiejų Tautų Respublikos katalikų vyskupijų ir vienuolių ordinų rubricėlių ir žinyną, Žemaičių vyskupijos dvasininkijai skirtųjų raida XIX a. buvo intensyvi. Ypač evoliucionavo žinynai: nuo dviejų sąrašų XVIII a. pabaigoje iki keliolikos XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Rubricėlių turinys iš esmės nekito, jeigu neskaitysime iš pradžių sporadiškai, vėliau pastoviai spausdintų maldų tekstų ir ištraukų iš Apaštalų Sosto priimtų dokumentų. Žemaičių vyskupijos liturginiai kalendoriai ir žinynai, nors iki XX a. pradžios leisti vienu leidiniu, iš esmės atitinka bendrus raidos bruožus. Tad nors rubricėlių ir žinyną raida glaudžiai susijusi, tačiau tai nėra pakankamas argumentas atsisakyti vartoti žinyno sąvoką ir taip rubricėlei priskirti tuos duomenis, kurie yra išimtinai žinyno prerogatyva. Struktūros požiūriu, remiantis lenkų istoriografijoje įsigaliojusiais kriterijais, Žemaičių vyskupijos liturginio kalendoriaus žinyno istoriją galima skirstyti į keturis laikotarpius.

Skirtumai tarp rubricėlėse bei žinynuose spausdinamų duomenų lemia nevienodas jų, kaip istorinio šaltinio, panaudojimo galimybes. Rubricėlių duomenys itin vertingi liturgikos raidos analizei, tačiau mažiau informatyvūs istorinių vyskupijos

⁴² V. M e r k y s, min. veik., p. 693–698.

problemų tyrinėjimams. Šiuo aspektu kur kas reikšmingesni yra žinytai. Čia spausdinta informacija apie vyskupijos valdymo institucijas, statistiniai duomenys apie parapijas, jose dirbusius dvasininkus. Neretai žinytai yra vienintelis šaltinis identifikuoti vyskupijos dvasininkus, tikslinti kapitulos narių sudėtį ar kuriai nors parapinei bažnyčiai priklausančių filijinių bažnyčių bei koplyčių skaičių ir išsidėstymą. Net ir turint omenyje galimas paklaidas ir riktus, ypač kiek tai liečia žinias apie parapijiečių skaičių, šie duomenys yra vertingi demografiniams tyrimams. Dėl gausių marginalijų rubricėlės ir žinytai yra verti konfesinės inteligentijos tyrinėtojų dėmesio. Žinytų ir rubricėlių, kaip istorinio šaltinio, reikšmė Katalikų Bažnyčios istorijos tyrimams anaipol nesumenkina jau A. Krakytės pastebėtos šių leidinių svarbos knygotyros specialistams.

Gauta 2001 m. vasario mėn.

THE RUBRICELLAE AND ELENCHI OF THE DIOCESE OF ŽEMAITIJA

Summary

ALDONA P R A Š M A N T A I T Ė

The *rubricella* of the diocese of Žemaitija for the year 1759 is the oldest known in the diocese, and the *elenchus* and *rubricella* of 1926 are the last ones (the diocese itself existed under such a name between 1417 and 1926). The present article is devoted to the analysis of the main stages of the evolution of both publications and to disclose their value for the historical studies of the diocese. Towards the beginning of the twentieth century the *rubricella* and *elenchus* of the diocese were issued jointly as one publication.

The information, found in the *rubricellae*, is very important for the analysis of the evolution of liturgy, however, they are less informative for the research of the history of the diocese. Meanwhile, the *elenchi* contain much valuable material on the historical problems of the diocese. Sometimes they are the only source of information about the diocese – the composition of its chapter, clergy, parish churches and chapels, the population of parishes, etc. for each year. Even taking into account possible errors and inaccuracies, the data of these publications can be used for the demographic research of the parishes. Both publications – the *rubricellae* and *elenchi* – are a significant source for the studies of the Catholic Church in Lithuania; they are also important for book research in general.

Trumpai apie autorę

Aldona P r a š m a n t a i t Ė (g. 1956 m.), humanitarinių m. daktarė (1990), Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus vyr. mokslinė bendradarbė. Tyrinėja Lietuvos kultūros ir krikščionybės istoriją.